

ОСОБИСТІТЬ
У КОНТЕКСТІ
МОРАЛЬНОГО ТА
ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ

МОНОГРАФІЯ

Видавництво
«Центр учбової літератури»
Київ – 2019

УДК 159.923.5
О-75

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Рівненського державного гуманітарного університету
(протокол №9 від 31 жовтня 2019 р.)*

Рецензенти:

Я. О. Гошовський, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри педагогічної та вікової психології Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки;

О. М. Кікінежді, доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка;

О. В. Камінська, доктор психологічних наук, професор кафедри загальної психології та психодіагностики Рівненського державного гуманітарного університету.

О-75 Особистість у контексті морального та професійного зростання: монографія / за ред. Р. В. Павелківа, Н. В. Корчакової. – Київ : «Центр учбової літератури», 2019. – 192 с.

ISBN 978-611-01-1693-0

Моральність особистості неможлива без усвідомлення і прийняття концепту «гідність». У книзі розкривається сутність цієї моральної цінності, її розвиток та врахування у процесі соціальної взаємодії.

Окрема інформаційна лінія у контексті морального становлення особистості присвячена аналізу конструктивно-деструктивного впливу молодіжного субкультурального простору на особистісний розвиток у період підліткового віку.

Проблематика особистісного становлення у процесі професійної життєдіяльності подана через ідеї розвитку психологічної культури вчителя як особи, що стоїть у витоків духовного розвитку майбутніх поколінь. У книзі піднімаються питання щодо сучасних проблем зайнятості та наслідків, які вони породжують; обговорюються особливості особистісних трансформацій під впливом професійного функціонування. Для обговорення виокремлюються питання розвитку соціального інтелекту як предиктора успішної реалізації завдань соціальної взаємодії у процесі професійної педагогічної діяльності; висвітлюються питання нових стратегій фасилітативної взаємодії у професійній діяльності вчителя.

УДК 159.923.5

ISBN 978-611-01-1693-0

© Авторський колектив, 2019
© Видавництво «Центр учбової літератури», 2019

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	4
----------------------------	---

МОРАЛЬНЕ ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ

ОНТОГЕНЕТИЧНІ АСПЕКТИ МОРАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ	6
---	---

Павелків Роман

ДИТЯЧА ПРОСОЦІАЛЬНІСТЬ: СТРАТЕГІЧНИЙ АСПЕКТ	22
--	----

Корчакова Наталія

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ПОЧУТТЯ ВЛАСНОЇ ГІДНОСТІ ОСОБИСТОСТІ	40
--	----

Кулакова Лариса, Кулаков Руслан

КОНСТРУКТИВНО-ДЕСТРУКТИВНИЙ ПОТЕНЦІАЛ МОЛОДІЖНИХ СУБКУЛЬТУР	56
--	----

Павелків Віталій

ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КРИЗИ ЗАЙНЯТОСТІ ОСОБИСТОСТІ	73
---	----

Рудюк Олег

ПРОФЕСІЙНА АВТЕНТИЧНІСТЬ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ ФАХІВЦЯ З ФІЗИЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ	89
--	----

Примачок Людмила

ДЕТЕРМІНАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ ВЧИТЕЛЯ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ РЕФОРМУВАННЯ ОСВІТИ УКРАЇНИ	105
--	-----

Созонюк Ольга

РЕПРЕЗЕНТАТИВНИЙ ТА ФУНКЦІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ СОЦІАЛЬНОГО ІНТЕЛЕКТУ ПЕДАГОГА	123
---	-----

Івашкевич Едуард, Яцюрник Алла

ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОРГАНІЗАЦІЇ ФАСИЛІТАТИВНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У РОБОТІ ВЧИТЕЛЯ	140
--	-----

Хупавцева Наталія

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПЕРЕКЛАДАЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ПАРАДИГМІ ПРОФЕСІЙНОГО СТАНОВЛЕННЯ МАЙБУТНЬОГО ПЕРЕКЛАДАЧА	156
---	-----

Михальчук Наталія, Івашкевич Ернест

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	172
---	-----

ПИТАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ

Рудюк Олег

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ КРИЗИ ЗАЙНЯТОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Соціально-економічні та політичні трансформації останніх років, які відбуваються на тлі масштабного і кардинального реформування вітчизняних суспільних інституцій, прискорили процеси структурних перетворень на ринку трудової зайнятості. У своїй сукупності зміни, що відбулися за роки реформ у сфері трудової зайнятості, генерують на рівні суспільного та індивідуального функціонування нову нестабільну психосоціальну реальність. Мова йде саме про психосоціальну реальність, оскільки наслідки трансформації відносин трудової зайнятості розглядаються з позицій особистості, яка через призму сприйняття нових життєвих реалій та усвідомлення характеру соціальних і економічних змін прагне протистояти труднощам і вибудувати нові відносини зі світом.

Вітчизняний ринок трудової зайнятості демонструє всі ознаки нестабільної системи, ставши ареною найбільш масштабних соціоструктурних, економічних та ідеологічних змін. Так, в механізмах соціального структурування суспільства істотно зросла роль матеріального прибутку та джерел його отримання, що в умовах трансформації відносин зайнятості закономірно призвело до оновлення системи соціально-професійних ролей. Стійким фоном соціальних змін у сфері трудової зайнятості стала поява маргінальних груп (бідні, безробітні, мігранти, біженці), груп соціально і професійно виключених; відмова від державних гарантій в забезпеченні роботою; збільшення частки нестандартних видів і форм зайнятості (вторинної, неповної, часткової зайнятості, самозайнятості, тимчасової роботи); зміна тарифно-кваліфікаційних вимог та умов праці; нестабільність або зниження трудових доходів внаслідок частого потрапляння в ряди безробітних; посилення гендерної сегрегації і поглиблення соціальної диференціації на ринку трудової зайнятості; систематичне відхилення від соціально-правових норм, розвиток неправової свободи, що сприяє формуванню залежних і безправних відносин між працівниками та працедавцями [49; 54; 155].

Стало зрозумілим, що в сучасних умовах трансформації відносин трудової зайнятості істотно збільшилась частка нестандартних, а відтак

непередбачуваних і ризикованих для особистості її форм та сценаріїв. У цьому контексті доречно згадати слова відомого дослідника суспільствознавця У. Бека: «Те, що донедавна, як правило, протиставлялося – формальна і неформальна праця, зайнятість і безробіття, – в майбутньому сплавиться в зовсім нову систему гнучких, численних і часто ризикованих форм неповної зайнятості» [19, с. 210].

Не менш масштабними за якістю структурних перетворень на вітчизняному ринку трудової зайнятості стали зміни економічного характеру. В економічній площині кардинально змінилися відносини власності, з'явилися нові корпоративні та індивідуальні господарські агенти, які беруть участь у створенні правил на ринку праці. При цьому роль держави як колишнього монопольного роботодавця в нових соціально-економічних умовах звелася до функцій контролю і підтримки цих гравців. Розвиток контрактної системи трудових відносин у сукупності з відміною багатьох адміністративних заборон на ринку праці забезпечило свободу господарським суб'єктам у визначенні чисельності персоналу і рівня заробітної платні. Але в той же час відійшла у минуле гарантована трудова зайнятість, суттєво змінилися режим та якість праці, набули поширення вторинна зайнятість і самозайнятість [33; 79; 155; 156; 163].

За роки реформ вітчизняної сфери зайнятості системоутворюючі елементи трудової ідеології також зазнали суттєвих змін та вишикувались відповідно новій для українців логіці. Передусім характер ідеологічних змін у сфері відносин зайнятості в сучасних соціально-економічних умовах пов'язаний з інтенсивним формуванням споживацьких моделей поведінки та матеріальних і посадових домагань у представників різних соціальних груп, часто обмежуючи їх альтруїзм і самовіддачу у трудовій сфері. Ще однією характерною ознакою трансформації трудової ідеології в умовах примату приватного, індивідуального інтересу стала абсолютизація категорії індивідуального багатства, що призвело до нівелювання у свідомості багатьох громадян цінності суспільного блага. Ідеологічні зміни у сфері відносин зайнятості також знайшли своє відображення у підвищенні ролі індивідуальних зусиль у знаходженні нових професійно-ціннісних орієнтирів та набутті нових соціально-трудова статусів, а в окремих соціальних і професійних групах з'явилась тенденція до формування моделей досягнень у трудовій сфері [19; 86; 144].

Аналіз тематичної літератури свідчить, що кризовий ринок зайнятості поки що не став повноцінним об'єктом вивчення у вітчизняній психології, тому трансформація відносин зайнятості особистості, соціально-психологічні і психологічні ефекти її професійного виключення

і трудової незатребуваності також ще недостатньо вивчені. Це можна пояснити кількома причинами.

По-перше, природнім запізненням теоретичного осмислення змін у трудовому секторі життєдіяльності нашого суспільства.

По-друге, дефіцитом психологічних узагальнень тих процесів, які відбуваються у сфері зайнятості і на вітчизняному ринку праці.

По-третє, відсутністю відповідних дослідницьких традицій і, як наслідок, дефіцитом концептуальних засобів, з допомогою яких психологи могли б виділяти кризовий ринок праці в самостійну область вивчення. Внаслідок цього концептуального дефіциту явища, релевантні ситуації професійного виключення або трудової незатребуваності, будучи емпірично очевидними, недостатньо осмислені теоретично. Найбільш продуктивним шляхом виходу з цієї ситуації є пошук, конструювання і операціоналізація нових понять і категорій, які в контексті сучасних тенденцій на ринку зайнятості зможуть описати і пояснити ті феномени, які не під силу психологічно «реконструювати» засобами традиційних концептуальних схем, валідних, в основному, для опису функціональних станів або індивідуальних стилів функціонування особистості в рамках сталої (стабільної, передбачуваної) трудової реальності. Ці поняття здатні «розмістити» особистість в більш широкому, ніж конкретний трудовий пост, економічному і життєвому просторі. Не випадково в останні роки в понятійно-категоріальний апарат психології асимільовано поняття кар'єри, трудової свідомості, професійного життєвого шляху тощо [71].

Четверта причина – нехтування міждисциплінарними контактами і узагальненнями. Вивчати сферу зайнятості (психологію трудової) зайнятості не опираючись на економічні або соціологічні поняття і моделі, важко. Ці проблеми є комплексними і не можуть бути вирішені виключно психологічними засобами, тим більше, якщо мова йде про такі макроекономічні явища, як безробіття, бідність і т.д., детермінація і наслідки яких лежать не лише у сфері індивідуальних переживань і міжособистісних стосунків. Тому, як справедливо зазначає С. Осіпоу, потрібна теорія, здатна враховувати у розвитку кар'єр крім особистісних особливостей ще й соціальні і економічні фактори. Міждисциплінарність виступає атрибутивною якістю психологічного знання [62; с. 83]. Історія зарубіжних досліджень ринку праці добре підтверджує цю тезу і демонструє значення для психології таких понять, як «інститут трудової» зайнятості», «матеріальна депривація», «соціальне функціонування особистості та ін., так як і значення психологічних понять «самооцінки», «мотивації», «стилю атрибуції» для економічного аналізу.

Міждисциплінарне бачення проблем зайнятості допомагає уникнути помилкових рішень і дозволяє помітити неочевидні для психолога рішення. Як справедливо відмічається Д. Дулі і Р. Каталано [174; с. 107], далеко не кожна людина, яка втратила зайнятість, може адекватно сприйняти і прийняти індивідуальну психологічну допомогу, тому для підтримки потрібні знання в області економіки, менеджменту, суспільних ініціатив і освітніх програм.

П'ята причина – акцент науково-дослідницьких пріоритетів вітчизняних дослідників на проблемах самореалізації і особистісного розвитку як наслідок загального гуманістичного пафосу вітчизняної психології, особливо актуального в останні п'ятнадцять років її розвитку. Теоретико-емпіричний фокус наукового аналізу було зосереджено на можливостях розвитку особистості без належного осмислення його обмежень (в тому числі у сфері трудової зайнятості).

Процеси структурних перетворень у сфері трудової зайнятості, не дивлячись на їх вітчизняну специфіку, не можна розглядати безвідносно до загальносвітових процесів суспільних та соціальних змін. В цілому вони полягають у переході від моделі стандартизованої, гарантованої зайнятості до моделі індивідуалізованої, негарантованої зайнятості [149]. У рамках першої моделі державою забезпечуються гарантії повної трудової зайнятості, постійного трудового контракту, стабільності трудових доходів та умов праці. Друга модель означає різке зростання частки нестандартних форм трудової зайнятості (самозайнятості, неповної або часткової зайнятості, тимчасової зайнятості), відсутність постійного трудового контракту, нестабільність трудових доходів, постійну зміну тарифно-кваліфікаційних вимог і високий ризик втрати трудової зайнятості [149; с. 10-12]. Фактично, за таких умов нові психосоціальні реалії розвитку сучасного трудового середовища все більше визначаються відсутністю довіри і довгострокових зобов'язань між особистістю та інститутом трудової зайнятості, а також тривогою за саму можливість побудови успішного життя та кар'єри через працю і трудову діяльність.

Визначаючи характер та загальні тенденції суспільного розвитку в умовах глобалізованої економіки, спеціалісти вказують на глобальну кризу зайнятості [19; 88; 86; 149 та ін.]. Одним із перших, хто звернув увагу на кризовий характер розвитку сучасного суспільства, був визнаний фахівець у сфері глобалізації та теорії глобального суспільства У. Бек. Для позначення нової форми суспільного розвитку, характерною рисою якого виступає високий ступінь ризикованості, наявність глобальних загроз і небезпек, ним було введено у науковий обіг поняття «суспільство ризику»

[19]. Одним із закономірних наслідків глобалізації сучасного світу, на його думку, є невизначеність та ризикогенність трудового середовища, які породжують нові форми і сценарії відносин особистості з інститутом трудової зайнятості.

Футуристичній дискусії про майбутнє праці і трудової зайнятості присвячує свою статтю А. В. Шевчук [156], відзначаючи, що в умовах масштабної соціально-економічної трансформації сучасного суспільства відбувається флексибілізація і дестандартизація зайнятості, тобто широке розповсюдження гнучких і мінливих нестандартних форм зайнятості. До переліку нестандартних форм зайнятості він включає: неповний робочий час, коли зайнятість триває неповний робочий день або тиждень; розділення робочого місця, коли на одне робоче місце наймаються одночасно декілька працівників, які по черзі змінюють один одного; тимчасова зайнятість, яка обмежує трудові відносини певним терміном або об'ємом робіт; зайнятість «без робочого місця», яка передбачає виконання трудових обов'язків за межами трудового посту (наприклад, дистанційно); зайнятість за сумісництвом, коли загальний час трудової зайнятості розподіляється одночасно між декількома працедавцями; самозайнятість, яка не передбачає безпосередньої представленості у будь-яких формальних організаціях; неформальна зайнятість, яка має місце за відсутності контролю з боку держави за нестандартними формами зайнятості [156; с. 18-19].

У свою чергу У. Бек кваліфікує їх як комбіновані форми зайнятості, так як вони одночасно поєднують у собі елементи зайнятості і безробіття [19]. Він вважає, що сьогодні класична схема їх протиставлення втратила актуальність, оскільки загальна нестача роботи розподіляється не тільки або навіть не стільки у вигляді традиційного безробіття, скільки у вигляді гнучкої неповної і часто переповненої ризиками трудової зайнятості.

Схожу позицію займає фахівець з питань суспільного розвитку З. Бауман, визначаючи характер трудової біографії (кар'єри) особистості в сучасних умовах розвитку глобалізованого світу як сукупність індивідуалізованих, ненаправлених, дискретних і нелінійних її форм [33; 79].

В цілому можна заключити, що стандартизоване і стабільне «суспільство повної зайнятості» змінюється «індивідуалізованим суспільством» (З. Бауман) і «суспільством ризику» (У. Бек). А. В. Шевчук, розвиваючи «футуристичну» лінію аналізу ефектів і наслідків трансформації відносин особистості з інститутом трудової зайнятості, зазначає, що поява нестандартних і часто непередбачуваних форм та сценаріїв неповної зайнятості породжує страх перед свободою, природа

якого криється у необхідності брати особисту відповідальність за власну долю в умовах зростання життєвих ризиків [156; с. 20].

Якщо в умовах стандартизованої трудової зайнятості такого роду ризику «амортизувались» і нівелювались активною політикою держави у забезпеченні гарантій трудової зайнятості та соціального захисту, то в умовах превалювання гнучких і нестандартних її форм всі ризику неповної зайнятості перекладаються на плечі особистості, тим самим суттєво ускладнюючи її життя та порушуючи його усталений ритм та фінансову стабільність.

В умовах глобальної трансформації відносин зайнятості особистості все більше уваги звертається на такий феномен ризикованості сучасного трудового середовища, як прекарізація [57; 79]. Формально поняттям «прекарізація» або «прекарізована зайнятість» позначають широкий спектр видів та форм нестандартної трудової зайнятості, тому часто в якості його споріднених понятійних аналогів використовується «нерегульована зайнятість», «нестабільна зайнятість», «неформальна зайнятість», «нестандартна зайнятість», «атипова зайнятість», «непостійна зайнятість», «випадкова зайнятість», «гнучка зайнятість» [79; с. 297]. В сучасних умовах превалювання різних форм неповної трудової зайнятості психологічна сутність феномену прекарізації може бути операціоналізована через комплекс суб'єктивних відчуттів і переживань хиткості, невпевненості у майбутньому, ненадійності і нестабільності свого соціального буття [79]. До подібних висновків приходять П. Бурдье, відмічаючи, що мінливі і нестабільні форми неповної зайнятості особистості у майбутньому набуватимуть все більшого поширення, роблячи її життя невпевненим і непередбачуваним [33]. У подібному ключі розмірковує О. А. Грішнова, розглядаючи прекарізацію як форму прояву кризових явищ у сфері зайнятості [49].

Аналізуючи можливі сценарії динаміки зайнятості особистості в сучасних соціально-економічних умовах розвитку, спеціалісти вказують на глобальний характер трансформації її суспільної та індивідуальної трудової свідомості. Відтак приходять до висновку, що важливим компонентом сучасного етапу трансформації характеру трудової зайнятості стає нова соціально-трудова ментальність як соціально-психологічний наслідок глобалізації [17]. Це проявляється у поступовому зниженні соціальної залежності особистості від певного соціально-професійного середовища або групи і підвищенні її професійної мобільності.

На індивідуалізацію трудових процесів як ще один важливий компонент трансформації характеру трудової зайнятості в сучасних соціально-економічних умовах розвитку звертає увагу С. О. Дікунов [55; с. 43]. Як зазначає автор, новий характер зайнятості у формі її індивідуалізації пов'язаний з універсалізацією трудових умінь і компетентностей особистості, здатної поєднувати різні функції і операції та готової до постійного навчання та підвищення кваліфікації. Більше того, процес безперервного навчання стає для особистості умовою збереження або підвищення її соціального статусу.

В цілому можна стверджувати, що у своїй сукупності соціальні, економічні та ідеологічні перетворення, які відбулися за роки реформ у вітчизняній сфері зайнятості, сприяли «проникненню» нових соціально-економічних порядків у психологічний зміст трудових відносин [139] та викликали появу нових соціально-психологічних феноменів у системі «особистість-трудова сфера». Зокрема, на рівні індивідуальної самосвідомості очевидним стала поява нових стратегій саморегуляції особистості, а на рівні поведінки – нових патернів її пристосування і самоорганізації. «Проникнення» нових соціально-економічних порядків в психологічний зміст трудових відносин особистості в значній мірі опосередковане незадоволеними її матеріальними потребами і потребами в безпеці. Показовими в цьому сенсі є дослідження К. Муздибаєва [107; 108; 109], які показали, що економічна депривація формує у достатньо широких суспільних шарах низьке почуття можливого (низьку надію), очікування негативних результатів і песимістичний стиль поведінки, зневіру у справедливість, низьку самооцінку особистості, пасивні форми подолання матеріальних труднощів, сильно вкорочену або невизначену часову перспективу.

У цілому можна погодитися з думкою В. С. Магун [96], що домінування заробітку і гарантій зайнятості в структурі трудової мотивації найманих працівників привело до реального смислового збіднення праці, яка стала, перш за все, засобом виживання; мотиви творчості, реалізації здібностей, служіння іншим відійшли на другий план; відбувся своєрідний реванш «матеріальних» аспектів праці над змістовними і «духовними». Страх відлучення від праці сприяє зростанню його примусовості [113; с. 100].

На важливий аспект «проникнення» нових соціально-економічних порядків у психологічний зміст трудових відносин звертає увагу О. П. Єрмолаєва, вказуючи на появу у структурі трудових відносин такого явища як професійний маргіналізм. У психологічному плані його

сутнісною ознакою є внутрішня неприналежність до професійної етики і цінностей даної трудової сфери при формальній зовнішній причетності до професії. У такому випадку об'єктивна мета професії не стає усвідомленою особистісно значимою метою, а сама професія розглядається лише як засіб досягнення інших, непрофесійних особистих цілей [61; с. 52-53].

Ще одним широко поширеним феноменом у сучасних соціально-економічних умовах розвитку стала соціально-економічна залежність. З одного боку, це неспроможність самостійно забезпечити себе засобами до існування, перебування під чияюсь опікою (тобто певне положення в системі соціальних відношень). З іншого, це очікування зовнішньої допомоги в сфері життєзабезпечення, яке проявляється в економічній пасивності індивідів (соціальних груп), їх соціально-психологічних настановах на патерналізм держави, впевненості у своєму праві на отримання гарантованих матеріальних благ і готовності у зв'язку з цим нести певні витрати, які обмежують їх особисту свободу. На думку С.С. Балабанової, залежні настанови можуть бути практично у всіх групах населення, їх вираженість впливає на сприйняття людьми нових життєвих реалій, несуперечливе або надзвичайно хворобливе пристосування до них [15]. Разом з тим Н.С. Тихонова [145] зазначає, що зміни, які відбулися і продовжують відбуватися у площині трудової зайнятості, знайшли своє відображення у підвищенні ролі індивідуальних зусиль при набутті нових соціально-трудова статусів. Багато людей почали більше працювати, а в окремих соціальних групах з'явилася тенденція до формування поведінкових моделей досягнення в трудовій сфері.

У своїй сукупності феномени і ефекти економічних, соціоструктурних та ідеологічних трансформацій генерують у системі трудових відносин особистості кризовий ринок зайнятості. Відтак в умовах кардинальної трансформації характеру відносин зайнятості на сучасному етапі розвитку вітчизняного ринку праці особистість систематично опиняється в ситуації невизначеності та постійного вибору, а її життєвий шлях інтенсивно наповнюється специфічними стресовими подіями, центральне місце серед яких займає втрата або відсутність зайнятості. Важливість та необхідність вивчення таких подій зумовлена тим, що виступаючи ключовим фактором детермінації і структурування буття людини та визначаючи структуру її життєвого шляху, вони часто ускладнюють його та викликають цілий шеренг як специфічних, так і неспецифічних соціально-психологічних ефектів.

В цілому можна стверджувати, що характерне для моделі стандартизованої трудової зайнятості протиставлення формальної і неформальної праці, зайнятості і безробіття, в сучасних умовах превалювання індивідуалізованих, негарантованих її форм сплалося в абсолютно нову систему гнучких, непередбачуваних і часто ризикованих для особистості сценаріїв неповної зайнятості. Важливість вивчення такого роду ненормативних сценаріїв трудової зайнятості зумовлюється тим, що виступаючи ключовим фактором детермінації і структурування буття людини та визначаючи структуру її життєвого шляху, вони ускладнюють його і викликають цілий шерег специфічних та неспецифічних соціально-психологічних ефектів: втрату почуття визначеності і прозорості у відношенні власного майбутнього, депривацію базових потреб, хронічні фінансові труднощі, девальвацію цінностей і звичних форм соціально-професійної адаптації, соціальну і професійну ізоляцію, соціально-професійну маргіналізацію, кризу особистісної, соціальної і професійної ідентичності, втрату сенсу життя. Таким чином, динамічність та суперечливість процесів, що відбуваються на вітчизняному ринку трудової зайнятості, дозволяє стверджувати про високий ступінь невизначеності і кризовий характер розвитку сучасного трудового середовища.

Очевидно, що процеси та ефекти структурної трансформації вітчизняної сфери трудової зайнятості потребують спеціального вивчення і аналізу, оскільки викликаючи кардинальну перебудову, порушення, деформацію, руйнування або навіть втрату значимих зв'язків і відносин особистості з інститутом трудової зайнятості, вони приховують для неї загрозу втрати її цілісності та автономності. Часто інерція поведінки особистості, зумовлена уявленнями і досвідом, набутими у попередній соціальній реальності, стає причиною кризи внаслідок втраченої нею здатності бути адекватним новим соціальним обставинам.

Слід відмітити, що кризовий ринок зайнятості як предмет психологічного аналізу довгий час перебував на периферії наукового інтересу вітчизняної психології, а його систематичне вивчення в рамках сучасних теоретичних та емпіричних розвідок відбувається нерівномірно і має фрагментарний характер. Таким чином, нові обставини на вітчизняному ринку праці актуалізують перед психологами проблему концептуалізації та аналізу специфічного класу явищ у структурі життєвого шляху особистості, які зумовлені її включенням у динамічні і суперечливі відносини зайнятості. Передусім йдеться про такий клас явищ, які детерміновані логікою кризових переживань і поведінки

особистості в ситуації неможливості реалізації своїх потенцій у сфері відносин трудової зайнятості, або кризи зайнятості особистості.

Кризи зайнятості особистості, маючи власну логіку виникнення та перебігу, хоча і набули в останній час надзвичайного поширення серед українців, проте через дефіцит концептуальних і методичних засобів систематично не вивчалися. В рамках проведених загальнотеоретичних та емпіричних досліджень аналіз криз традиційно здійснюється в аспекті їх депривуючого впливу на особистість, проте в сучасних умовах більш важливим є вивчення закономірностей їх подолання. Очевидно, що вивчення подолання у специфічній життєвій ситуації порушення або втрати значимих зв'язків з інститутом трудової зайнятості дозволить вловити індивідуальну та ситуаційну специфічність самого феномену кризи зайнятості особистості. У цьому контексті важливим буде розуміння психологічних умов забезпечення її перетворюючої активності, спрямованої на конструювання нової соціальної ситуації зайнятості.

Глибоке і цілісне психологічне уявлення про сутнісні характеристики кризи зайнятості особистості було сформовано на основі емпіричного та теоретико-концептуального базису зарубіжної психології, досвід якої у розробці цієї проблеми має загальновизнаний статус і усталені традиції. Основний емпірико-концептуальний фактаж розробки актуальної проблематики в зарубіжній психології було отримано в рамках трьох підходів – інституційного, когнітивно-мотиваційного і біографічного, які представляють собою сукупність базових ідей про поведінку людини в сфері трудової зайнятості. Інституційний підхід апелює до ідеї про детермінованість переживання і поведінки людини включенням її у системи соціально генерованих спонук і обмежень діяльності і має очевидний міждисциплінарний характер. Принцип пояснення, покладений в основу когнітивно-мотиваційної схеми, виходить із «внутрішніх» закономірностей мотивації, соціального пізнання і самосприйняття і має виражений внутрішньодисциплінарний характер, оскільки використовує дослідницькі схеми, моделі і понятійний апарат загальної, соціальної, когнітивної і клінічної психології. Біографічний підхід, на відміну від перших двох, спеціально не орієнтований на дослідження криз зайнятості і об'єднує теорії кар'єри і соціального розвитку особистості в рамках індивідуального життєвого шляху.

У річці першого підходу особливе місце займає модель М. Яходи [191; 192; 193]. Свій підхід вона називає соціально-психологічним, підкреслюючи важливість обох складових у розумінні криз зайнятості. Формуючи своє бачення їх психологічної сутності, вона вперше

вводить два евристичних поняття – явної і латентної функції трудової зайнятості [193; с. 184]. Спираючись на положення функціонального (Р. Мертон) і психодинамічного (З. Фрейд) підходів, М. Яхода розглядає трудову зайнятість як соціальний інститут, чия організація і правила функціонування приписують людині, включеній в нього, деякі неминучі форми поведінки і суб'єктивного досвіду. Це відбувається незалежно від того, подобається людині її робота чи ні. Забезпечення прибутку і засобів до існування – прямий наслідок, або явна функція включення у трудову зайнятість. На це звертають увагу практично всі дослідники, часто не помічаючи її латентних функцій, які можна виявити, наприклад, в ситуації втрати роботи або безробіття. М. Яхода виділяє п'ять таких функцій: 1) праця в силу своєї регулярності і певного часового розпису структурує повсякденне життя людини, робить його впорядкованим, вписує в ритми більш широких соціальних спільностей. Зазвичай безробітні відчувають труднощі в організації своєї поведінки, що позначається на їх мотивації і самопочутті; 2) трудова зайнятість передбачає регулярну взаємодію з колегами, іншими людьми, що створює передумови для встановлення професійних і дружніх контактів, розширення соціального горизонту людини. Взаємодія з колегами не тільки розширює досвід спілкування, але й виступає амортизатором багатьох проблем, що виникають в професійній діяльності і за її межами. Втрата трудової зайнятості в значній мірі депривує міжособистісні контакти і спілкування; 3) праця – механізм залучення людини до колективних цілей, оскільки формує не лише зміст індивідуальних трудових цілей, але і пов'язує їх з цілями інших людей і організацій. Це робить людську працю осмисленою, підтримує в людині почуття загальної компетентності. Часто, втративши роботу, людина відчуває безцільність існування і непотрібність; 4) зайнятість формує соціальний статус людини, оскільки пов'язана з виконанням певних ролей на певних позиціях в соціальній структурі суспільства. З одного боку, це впливає на формування персональної ідентичності і самооцінки, з іншого боку, позначається на соціальному статусі інших членів сім'ї і сім'ї в цілому. Втрата роботи переводить людину в ряди аутсайдерів, маргіналів. При цьому психологічні проблеми виникають не тільки у безробітного, але і членів його сім'ї; 5) участь у трудовій зайнятості спонукає до регулярної активності, підтримуючи тим самим високий рівень життєвого тону. Відсутність роботи підвищує апатію і безробітним доводиться прикладати додаткові зусилля для самоствимуляції.

Концепція М. Яхода має високу евристичну цінність, що дозволило їй дуже довго перебувати у фокусі теоретико-концептуальних пріоритетів

західних і вітчизняних дослідників. Резюмуючи викладені ідеї, слід погодитися з нею у розумінні важливості конституюючої функції трудової зайнятості. Втрачаючи роботу, людина не просто втрачає засоби до існування, а цілий комплекс важливих зв'язків із соціальною реальністю. Проте залишається відкритим питання: як депривація явних і латентних функцій трудової зайнятості «переробляється» особистістю і перетворюється в умову і відправну точку подолання кризи зайнятості?

Психологічна інтерпретація криз зайнятості, запропонована П. Уорром, в цілому продовжує традицію, закладену М. Яходою. Головною складовою підходу П. Уорра є «вітамінна» модель [218], згідно з якою на психічне здоров'я і поведінку людини в сфері зайнятості впливають дев'ять професійно релевантних параметрів її життєвого середовища: 1) можливість контролювати все, що відбувається, і приймати рішення у своїй роботі; 2) можливість використовувати і розвивати свої професійні вміння і навички; 3) особливості цілей і способів залучення до діяльності; 4) різноманітність і варіативність умов праці; 5) прозорість, передбачуваність професійного середовища; 6) можливість заробляти; 7) фізична безпека; 8) можливість встановлення і підтримання міжособистісних контактів; 9) престижність соціального статусу. Депривація будь-якого з параметрів викликає негативний резонанс у площині психологічного самопочуття, що в ситуації втрати зайнятості є очевидним. З іншого боку, загальний депривуючий потенціал кризи зайнятості – феномен нелінійний і відносний і визначається співвідношенням витрат і зисків для особистості при переході із стану зайнятого в стан незайнятого.

Ще однією ключовою складовою підходу П. Уорра є уявлення про базис психологічного здоров'я, який утворюють чотири взаємодіючих фактора: емоційне благополуччя, компетентність, рівень особистої автономії, рівень життєвих домагань. Вони стійкі у часі і впливають на рівень психологічної вразливості в ситуації втрати зайнятості [218]. Концепція П. Уорра розвиває і доповнює модель М. Яходи, дозволяючи робити достатньо точні передбачення стосовно психологічних особливостей особистості, що переживає кризу зайнятості.

Підхід Д. Фрайера опирається на уявлення про людину, що втратила зайнятість, як активного, ініціативного, орієнтованого на майбутнє суб'єкта, який прагне осмислювати події і впливати на них [184]. Зміст його концепції визначають два ключові акценти. По-перше, звертається увага на інституційні характеристики інституту зайнятості і їх вплив на стан людини; найважливішим медіатором цього впливу визнається

матеріальна депривація. По-друге, важлива теза Д. Фрайєра про її здатність самостійно виходити зі складної життєвої ситуації, в якій вона опинилася.

Дослідження, що проводилися в рамках когнітивно-мотиваційного підходу, можна об'єднати в три напрямки, в залежності від того, які теоретичні положення беруться за основу при поясненні втрати зайнятості: 1) теорія очікуваної цінності; 2) теорія атрибуції; 3) теорія відновлення трудової зайнятості (пошуку роботи).

У теорії очікуваної цінності зайнятість найбільш активно досліджувалася Н. Фізером [180; 182]. В основі його позиції лежить уявлення про здатність особистості осмислювати ситуації в термінах доступних альтернативних способів поведінки, оцінювати ймовірність виконання тих чи інших дій в наявних умовах, а також оцінювати привабливість дій і їх результатів. Наявність альтернатив важлива для психологічного благополуччя людини в ситуації втрати зайнятості. Якщо такі відсутні або неприйнятні, а ціль (відновлення зайнятості) дуже бажана і одночасно недосяжна, то поточне повсякденне життя починає сприйматися безцільним і позбавленим сенсу. Н. Фізер справедливо зауважує, що теорія очікувань не здатна охопити все розмаїття її переживань, мотивів і дій, тому бачить перспективу її розвитку у більш конкретній розробці категорій нормативних вимог і вольової регуляції. Дослідження зайнятості в рамках атрибуційної теорії пов'язане з аналізом відношення різних груп населення до людей, що втратили зайнятість, і пояснення ними причин особистої життєвої ситуації [213, 172; 173].

Суб'єктивна інтерпретація ситуації втрати зайнятості знаходить розвиток в теоретичних конструктах Б. Вейнера і М. Селігмана. Б. Вейнер вважає, що способи пояснення породжують певні емоційні переживання і стани, впливають на мотивацію досягнення і включають три параметри: локус причинності (зовнішній – внутрішній), стійкість причини у часі (стійка – нестійка), можливість контролювати причини (контрольованість – неконтрольованість) [222, с. 560–573].

Завдяки роботам М. Селігмана та його співробітників широку відомість отримав феномен навченої безпорадності, який пов'язаний з реакцією відмови від будь-якої активності і дій, якщо людина переконується в марності своїх зусиль у зміні актуальної ситуації. Важливе значення М. Селігман приписує стилю атрибуції, який виступає в якості модулятора по відношенню до навченої безпорадності. На його думку, стиль атрибуції впливає на психічне здоров'я, рівень успіхів в професійній та інших видах діяльності. В його концепції є ряд моментів,

важливих для інтерпретації поведінки в ситуації втрати зайнятості, яка може залежати, по-перше, від характеру зворотних зв'язків, які отримує людина в результаті власної активності, по-друге, від внутрішнього аналізу людиною цих сигналів, по-третє, від її схильності до того чи іншого способу аналізу, зафіксованого у попередньому досвіді (ефект імунізації) [133].

Продовжуючи лінію М. Селігмана, У. Дейрлі і А. Голдсміт вважають, що одним із головних механізмів негативного впливу втрати зайнятості на психологічний стан людей виступає почуття безпорадності, яке пов'язане з уявленнями про свою нездатність змінити ситуацію [172; 173]. Почуття безпорадності руйнує мотивацію до пошуку роботи і оволодіння новими навичками, які об'єктивно могли б підвищити шанси на відновлення зайнятості (працевлаштування). Оскільки почуття безпорадності володіє певною інерцією і не зникає відразу після відновлення зайнятості, воно позначається на якості праці – колишній безробітний програє постійним працівникам і має вищі шанси знову втратити роботу, що знову-таки впливає на рівень його безпорадності. На думку Г. Келлі, людина, що втратила зайнятість, здійснює когнітивне кодування свого стану в площині трьох критеріїв: 1) інтенсивності (з точки зору масштабів стресу і дискомфорту, які викликаються такою втратою); 2) причинності (з точки зору того, на кого вони покладають відповідальність в ситуації втрати зайнятості); 3) зворотності (з точки зору можливості відновлення зайнятості).

Основу теорії пошуку роботи складають кілька концептуальних моделей, спільним для яких є розуміння відновлення зайнятості як специфічної активності. Р. Канфер, К. Ванберг і Т. Кантровіц розглядають відновлення зайнятості (пошук роботи) як результат процесу саморегуляції, в основі якого лежить патерн ціленаправлених вольових дій. Вчені опублікували результати метааналізу 73 досліджень, в яких вивчалися зв'язки між пошуком роботи, станом зайнятості, різними психологічними і соціально-демографічними змінними [195]. Представлені дані підтверджують, що значимими предикторами відновлення зайнятості виступають інтенсивність пошуку роботи і рівень особистісних зусиль у цьому напрямку, цінність трудової зайнятості як особливий атитюд, самооцінка та ряд інших характеристик особистості. Д. Шваб, С. Райнс і Р. Олдаг запропонували модель, згідно з якою інтенсивність відновлення зайнятості особистістю залежить від двох факторів: її самооцінки (впевненості в знаходженні роботи) і рівня фінансових труднощів (цит. за [217; с. 76–87]). Якщо перші два підходи

мають усталену традицію використання при аналізі феномену кризи зайнятості, то біографічний напрямок його вивчення знаходиться на стадії становлення. Попередній аналіз дає підстави виділити в його рамках два дослідницьких вектори: 1) дослідження кар'єри; 2) дослідження особистісних передумов і наслідків втрати зайнятості.

Перший вектор представлений моделлю стадійного розвитку кар'єри і професійної зрілості Д. Сьюпера. В його схемі центральне місце належить поняттю професійної (трудової) адаптивності. Структура адаптивності визначається сімома факторами: 1) відношенням до праці як цінності; 2) здатністю керувати власним життям; 3) рефлексивними вміннями; 4) наявністю планів і перспектив в області кар'єри; 5) поінформованістю про світ праці і професій; 6) особливостями прийняття рішень; 7) здатністю досліджувати варіанти розвитку (цит. за [160]). Важливим елементом теоретичних поглядів Д. Сьюпера є уявлення про основні життєві ролі людини (в тому числі непрацюючого і безробітного). Рольові пріоритети є своєрідними індикаторами бажаних життєвих сценаріїв і багато в чому визначають міру фрустрованості особистості при появі несприятливих життєвих обставин (наприклад, втрати зайнятості) [212; с. 74–80].

В дослідженнях кар'єри міцну позицію займає теорія Д. Холанда, яка фіксує її як процес і результат, детермінований особистісно-середовищним чинниками. Вона найбільш широко використовується при консультуванні випускників при першому «входженні» на ринок праці. Модель Т. Еквіланті [161], опираючись на теорію і методичний апарат Д. Сьюпера, активно експлуатує поняття адаптивності і переживання як важливі елементи саморегуляції і самоорганізації особистості в ситуації втрати зайнятості.

Роботи, акцентовані на проблемі прийняття кар'єрних рішень, є важливим доповненням до теорії Д. Сьюпера, бо розглядають ситуацію втрати зайнятості в контексті принципів, якими керується особистість в процесі прийняття кар'єрних рішень. Так, С. Осіпоу виказує цікаву думку про те, що домінування тих чи інших складових в кар'єрних рішеннях залежить від історичного періоду і сприйняття людьми наявних можливостей [205; с. 141]. Чим більше зовнішніх можливостей для вибору, тим очевидніше прагнення реалізувати свої інтереси, особистісно самореалізуватися, отримати високий прибуток і отримати задоволення від роботи. Коли можливості звужені, то прийняття рішень визначається цінними особистісними якостями. Г. Готефредсон [186] висуває цікаву гіпотезу, згідно з якою неконгруентні особистості (тобто які мають

невідповідність між своїм типом особистості і типом трудового і професійного середовища) з високою професійною ідентичністю і схильністю до ризику будуть намагатися покинути або змінити його. Навпаки, конгруентні особистості, а також люди з низькою професійною ідентичністю і схильністю уникати ризик будуть демонструвати стабільність.

Дж. Летек і Дж. Дозье запропонували модель розвитку кар'єри, в якій центральною подією виступає втрата зайнятості. Дана подія протиставляється психологічному успіху, оскільки робить неможливим постановку і досягнення престижних цілей, переживання почуття компетентності і впевненості. Втрата зайнятості може викликати пролонгований «ефект отруєння», що у випадку відновлення зайнятості проявляється в екстраполяції на іншу роботу почуття невизначеності, цинічного відношення, низької мотивації до праці. Проте автори не відкидають і протилежного сценарію, який реалізується при відновленні зайнятості, яка забезпечує нові і більш високі можливості для психологічного успіху, ніж попередня [197, с. 375]. Ця модель отримала емпіричне підтвердження у дослідженні Л. Ебі і К. Буч, які виділили предиктори, найбільш прогностичні у відновленні успішної кар'єри після втрати зайнятості (роботи). Для чоловіків такими виявилися фінансові ресурси, примирення з фактом втрати попередньої роботи (згасання негативних переживань), невдоволеність попередньою роботою, рівень активності в ситуації втрати зайнятості і її тривалість. Для жінок найбільшу прогностичну силу виявили гнучка рольова структура сім'ї і наявність фінансових ресурсів [175].

Другий дослідницький вектор досліджує ефекти втрати зайнятості у площині соціального функціонування особистості. В рамках цього напрямку заслуговують на увагу дослідження Г. Елдера. Він використовує поняття «економічний стрес» для позначення комплексу різноманітних труднощів і негативних психічних наслідків, викликаних суттєвим зниженням доходів [176, с. 27]. Негативний економічний ефект від втрати зайнятості очевидний – руйнується звичний образ життя і способи поведінки, що призводить до суттєвого розходження між потребами сім'ї і наявними ресурсами для їх задоволення. На думку автора, важливий саме факт втрати доходу, тому економічний стрес не співпадає із ситуацією бідності

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

---

1. Абраменкова В. В. Методология и принципы анализа отношений ребенка в социальной психологии детства / В. В. Абраменкова // Психологическая наука и образование. – 2001. – № 4. – С. 48-60.
2. Абраменкова В. В. Проблема отчуждения в психологии / В. В. Абраменкова // Вопросы психологии. – 1990. – №1. – С. 5-12.
3. Абрамова В. Е. Психологическая регуляция нравственно-делового общения подростков: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / В. Е. Абрамова. – Москва, 2001. – 150 с.
4. Авдулова Т.П. Предпосылки формирования морального сознания в старшем дошкольном возрасте: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13. / Т. П. Авдулова. – Москва, 2001. – 183 с.
5. Аверин В. А. Психология детей и подростков: учебное пособие / В. А. Аверин. – 2-е изд., перераб. – СПб.: Изд-во Михайлова В. А., 1998. – 379 с.
6. Азарова Л. А. Психология девиантного поведения: учеб.-метод. Комплекс / Л. А. Азарова, В. А. Сятковский. – Минск: ГИУСТ БГУ, 2009. – 164 с.
7. Алпатова П. С. Некоторые проблемы социологического анализа молодежной субкультуры / П. С. Алпатова // Методология, теория та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства : зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України. – Харків, 2001. – С. 540–543
8. Амонашвили Ш. А. Психологические основы педагогики сотрудничества: Кн. для учителя / Ш. А. Амонашвили. – Київ : Освіта, 1991. – 111 с.
9. Аниканова А. А. Психологические факторы изменения социальных установок молодежи в социальных движениях: автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. психол. наук: спец. 19.00.05 «Социальная психология» / А. А. Аниканова. – Москва: Гос. ун-т упр, 2010. – 24 с.

10. Аронсон Э. Социальная психология. Психологические законы поведения человека в социуме / Э. Аронсон, Т. Уилсон, Р. Эйкерт. – СПб. : Прайм–Еврознак, 2002. – 558 с.

11. Артёмов П. М. Типологізації молодіжних субкультур: аналіз основних напрямків та нових засад / П. М. Артёмов // Соціологія майбутнього : науковий журнал з проблем соціології молоді та студентства. – 2011. – № 2. – С. 32–37.

12. Асмолов А. Г. Непройдённый путь : от культуры полезности к культуре достоинства. / А. Г. Асмолов // Культурно-историческая психология и конструирование миров. – Москва : Изд-во «Институт практической психологии», Воронеж «МОДЭК», 1996. – 687 с.

13. Балл Г.О. Діалого-культурологічний підхід як напрям гуманізації освіти / Г.О. Балл, А. Г. Волинець, С. О. Копилов // Психологія – школі : зб. матер. Другого міжрегіон. наук. практик. семінару (Рівне, 16-18 січня, 1997 року). – Київ, 1997. – С. 16–18, 76–82.

14. Балл Г.А. Системная трактовка культуры и личности в контексте концепции радиогуманизма / Г. А. Балл // Наука і освіта. – № 9/СХХVI. – 2014. – С. 26–31.

15. Балабанова Е. С. Социально-экономическая зависимость: теория, история и современность / Е.С. Балабанова – Нижний Новгород: Изд-во Нижегородского гос. ун-та, 2004. – 269 с.

16. Балдинюк О. Психолого-педагогічна характеристика підлітково-юнацьких неформальних груп / О. Балдинюк // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – Вип. 41. – С. 120–126.

17. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества: пер. с англ. / З. Бауман. – Москва: Изд-во «Весь мир», 2004. – 188 с.

18. Бауман З. Индивидуализированное общество: пер. с англ. / З. Бауман. – МОСКВА «Логос», 2005. – 390 с.

19. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / У. Бек. – Москва Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

20. Беляев Б.В. Психологический анализ процесса языкового перевода / Б. В. Беляев // Иностран. яз. в высш. шк. – № 2, 1963. – С. 160–173.

21. Берковиц Л. Агрессия: причины, последствия и контроль / Л. Берковиц. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2001. – 441 с.

22. Бех І. Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. / І. Д. Бех. – Київ : Академвидав, 2012. — 256 с.

23. Бех И. Д. Нравственность личности: Стратегия становления / И. Д. Бех. – Ровно, 1991. – 146с.

24. Бех І. Д. Моральність особистості у психологічному ракурсі / І. Д. Бех // Філософ. і соціолог. думка. – 1994. – № 3, 4. – С. 172-184

25. Бех І. Д. Особистісно зорієнтоване виховання / І. Д. Бех – Київ: ІЗМН, 2008. – 203 с.

26. Библер В. С. От наукоучения – к логике культуры: два философских введения в двадцать первый век / В. С. Библер. – Москва : Изд-во полит. литературы, 1991. – 413 с.

27. Білик О.М. Нестандартна зайнятість: виклики сьогодення / О.М. Білик // Соціально-трудова відносина: теорія і практика. – 2014. – № 1. – С. 296-300.

28. Божович Л.И. Избранные психологические труды. Проблемы формирования личности / Под ред. Д.И.Фельдштейна. – Москва : Международная пед. академия, 1995. – 212 с.

29. Боришевський М.Й. Моральність як продукт творчості й самотворення особистості / М. Й. Боришевський // Обдарована особистість: пошук, розвиток, допомога : Матеріали доповідей на Міжнар. наук.-практ. конф. – Київ, 1998.

30. Боришевський М.Й. Психологічні механізми розвитку особистості / М. Й. Боришевський // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 3. – С. 26 – 33.

31. Бубер М. Два образа веры / Мартин Бубер / [пер. с нем]. – М. : Республика, 1995. – 464 с.

32. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка / І. С. Булах. – Київ: НПУ ім. М.П.Драгоманова, 2003. – 340 с.

33. Бурдые П. Формы капитала / П. Бурдые // Экономическая социология. – 2005. – № 3. – Т. 6. – С. 60-74.

34. Воннегут К. Бойня номер п'ять, або Хрестовий похід дітей / К. Воннегут / пер. з англ. П. Соколовського. – Київ : «Художня літ-ра», 2007. – 120 с.

35. Владимирская Е. А. Методологические подходы к исследованию подростковых субкультур / Е. А. Владимирская // Известия Российского

государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. № 14(37): Аспирантские тетради: Научный журнал. – СПб.: ООО «Книжный дом», 2007. – С. 248-252.

36. Выготский Л.С. Собрание сочинений в 6-ти томах; Т. 2. Проблемы общей психологии / Под ред. В.В. Давыдова – Москва : Педагогика, 1982. – 504с.

37. Выготский Л. С. Педагогическая психология [Текст] / Л. С. Выготский / под ред. В. В. Давыдова. – Москва : Педагогика-Пресс, 1999. – 536 с.

38. Глебова Е. А. Западные молодежные субкультуры асоциальной направленности / Е. А. Глебова // Теория и практика образования в современном мире: материалы Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, февраль 2012 г.). – СПб.: Реноме, 2012. – С. 6–9.

39. Глебова Е. А. Зарубежный опыт педагогической работы с молодежными субкультурами: автореф дисс. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики и образования / Е. А. Глебова – Волгоград 2013. – 231 с.

40. Гнидин О. П. Психологические особенности агрессивности и ее профилактика у субъектов из различных социальных сред: дисс. ... канд. психол. наук.: спец. 19.00.01. – общая психология, психология личности, история психологии / О.П. Гнидин. – Ставрополь, 2008. – 271 с.

41. Гогугева М. М. Специфика негативного влияния субкультуры на развитие личности подростка / М. М. Гогугева // Вестник Томского государственного пед. ун-та. – 2010. – Вып. 5 (95). – С. 153–159.

42. Головатий М. Ф. Державна молодіжна політика як феномен суспільного розвитку і нова парадигма державотворення у країнах перехідного стану / М. Ф. Головатий [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=8&n=23&c=258>.

43. Гордяскина И.В. Моральный выбор. Феномен сознания и поведения: дисс. ... канд. философ. наук: 09.00.05. / И. В. Гордяскинв. – Саранск, 2001. – 150 с.

44. Горская Г. А. Психологические условия становления младшего школьника как субъекта нравственного развития: Автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.07. / Г. А. Горская. – Київ., 1991. – 20 с.

45. Государственная и корпоративная политика занятости / Под ред. Т. Малевой. – МОСКВА Московский Центр Карнеги, 1998. – 179 с.

46. Гофман И. Представление себя другим в повседневной жизни / И. Гофман. – Москва: Канон-пресс, 2000. – 302 с.

47. Гришнова Е.А. Прекаризация как проявление кризисных явлений в социально-трудовой сфере Украины: Доклад, представленный в рамках сессии «Реакция рынка труда на кризис» [Электронный ресурс] / XIV Апрельской международной науч. конф. «Модернизация экономики и общества» (Москва, 2-5 апреля 2013 г.) // Е. А. Гришнова, Е. Г. Бринцева. – Режим доступа: <http://www.gosbook.ru/node/71987>

48. Грищенко Н. І. Сучасні субкультурні утворення молоді як транслятори цінностей постіндустріального суспільства / Н. І. Грищенко // Пріоритетні напрями вирішення актуальних проблем суспільних наук: матеріали міжнародної конференції (12–13 вересня 2014 р.). – Одеса, 2014. – С. 51–54.

49. Грішнова О.А. Соціальні інновації у трудовій сфері: сутність, види, особливості реалізації в Україні / О.А. Грішнова, Г.Ю. Мішук // Демографія та соціальна економіка. – 2013. – № 2. – С. 167-178.

50. Губернський Л.В. Гуманітаризація: від культу знань – до культу мислення / Л.В. Губернський // Рідна школа. – 2003. – № 10. – С. 67-71

51. Гусейнов А. А. Мораль / А. А. Гусейнов // Общественное сознание и его формы / Предисл. и общ. ред. В. И. Толстых. – Москва: Политиздат, 1986. – С. 144-202.

52. Давыдов В. В. Виды обобщения в обучении / В. В. Давыдов. – Москва : Педагогика, 1972. – 423 с.

53. Давыдов В. В. Теория развивающего обучения. – / В. В. Давыдов. – Москва : ИНТОР, 2006. – 544 с.

54. Дёмин А. Н. Личность в кризисе занятости: стратегии и механизмы преодоления кризиса / А. Н. Дёмин. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2004. – 315 с.

55. Дикунов С.А. Трансформация занятости населения: тенденции и противоречия / С. А. Дикунов // Известия Саратовского университета. – 2011. – Т. 11. – Сер. Социология. Политология. – Вып. 2. – С. 42-44.

56. Дмитренко Л. К. Мотивація саморозвитку особистості / Л. К. Дмитренко. – Київ: Абрис, 2007. – 114 с.

57. Древаль Ю. Д. Прекаризація як феномен сучасних соціально-трудових відносин / Ю. Д. Древаль, Л. М. Лінецький // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. – 2016. – Вип. 174. – С. 34-43.

58. Дробницький О. Г. Моральная философия: Избр. труды / Сост. Р. Г. Апресян. – Москва : Гардарики, 2002. – 523 с.

59. Дроздовський Д. Молодість, історія і субкультура: знімки контактних зон / Д. Дроздовський // Незалежний культурологічний часопис «Ї». – 2007. – № 46. – С. 19 – 24.

60. Дьяконов Г. В. Психология діалогу – наука про психічне, особистісне й духовне буття людини / Г. В. Дьяконов // Наукові студії із соціальної та політичної психології. – 2011. – Вип. 26. – С. 12–21. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nsspp_2011_26_4

61. Ермолаева Е. П. Профессиональная идентичность и маргинализм: концепция и реальность / Е. Ермолаева // Психологический журнал. – 2001. – Т. 22. – №4. – С. 51-59.

62. Журавлѐв А.Л. Специфика междисциплинарных исследований в психологии // Психологический журнал. – 2002. – Т.23. – №6. – С. 83-88.

63. Журавльова Л. П. Психологічні основи розвитку емпатії людини : автореф. дис. ... д-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Л. П. Журавльова. – Одеса, 2008. – 48 с.

64. Журавльова Л. П. Психологія емпатії: монографія / Л. П. Журавльова. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І Франка, 2007. – 328 с.

65. Зайцева Ю. Е. Чувство собственного достоинства как психологический феномен / Ю. Е. Зайцева: дис ... канд. психол. наук: 19.00.01. – Москва : РГБ, 2003. – 180 с.

66. Закович М. М. Культурологія: українська та зарубіжна культура / М. М. Закович. – Київ: Знання, 2007. – 468 с.

67. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII. Режим доступу: <http://www.osvita-konotop.gov.ua/zakon-ukra%D1%97ni-vid-05-09-2017-2145-viii-pro-osvitu.html>

68. Замула С. Ю. Профілактика впливу кримінальної субкультури на неповнолітніх засуджених у спеціальних виховних: навч.-метод. посіб. / С. Ю. Замула. – Біла Церква: ДПтСУ, 2011. – 240 с.

69. Засекіна Л.В. Структурно-функціональна організація інтелекту особистості [Текст] : автореф. ... дис... док-ра психол. наук : 19.00.01 / Л. В. Засекіна. – Київ, 2006. – 34 с.

70. Захарова А.В. Становлення особистості й професійної спрямованості учнів-випускників / А.В. Захарова // Шкільний світ. Психолог. – № 3, 2005. – С. 11–18.

71. Зеер Э.Ф. Психология профессий: Учеб. пособие для студентов вузов. – Москва Академический проект; Екатеринбург: Деловая книга, 2003. – 336 с.

72. Зливков В.Л. Професійна ідентичність та особистість педагога : навчальний посібник для студентів ВНЗ, рекомендовано МОН України / В.Л. Зливков. – Ніжин, 2014. – 131 с

73. Знаков В.В. Правда и ложь в сознании русского народа и современной психологии понимания / В. В. Знаков. – Москва : Ин-т психологии РАН, – 1993. – 116 с.

74. Зорівчак Р.П. Фразеологічна одиниця як перекладознавча категорія : на матеріалі перекладів творів української літератури англійською мовою / Р. П. Зорівчак. – Львів : Вища школа, 1983. – 172 с.

75. Іванчук М. Г. Інтегративний характер формування моральних якостей особистості молодшого школяра / М. Г. Іванчук // Педагогіка і психологія. – 2000. – №1. – С. 66-72.

76. Карпенко З.С. Психологические особенности самоопределения младших школьников: автореф. дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.07 / З. С.Карпенко // Гос. пед. университет им. А. М. Горького. – Київ, 1989. – 24 с.

77. Киричук О. В. Формування творчої особистості вчителя в педагогічному ВНЗ / О. В Киричук . – Київ : КДП ім. М. П. Драгоманова, 2001. – 20 с.

78. Колберг Л. Развитие моральных суждений / Л. Колберг. – Москва : Интерпракс, 1995. – С. 40-42.

79. Колот А.М. Трансформація інституту зайнятості як складова глобальних змін у соціально-трудовій сфері: феномен прекаризації [Електронний ресурс] / А.М. Колот // Офіційний сайт КНЕУ імені В. Гетьмана. Факультет управління персоналом та маркетингу. – Режим доступу: http://fm.kneu.edu.ua/ua/depts3/k_upravlinnja_personalom.

80. Корчакова Н. В. Психологічні особливості особистісної самопрезентації в молодшому шкільному віці : дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.07 / Н. В. Корчакова. – Ів.-Франківськ, 2004. – 207 с.

81. Корчакова Н. В. Вікова генеза просоціальності особистості : дис. ... д.-ра психол. наук : спец. 19.00.07 / Н. В. Корчакова. – Київ, 2018. – 565 с.

82. Крайг Г. Психология развития / Г. Крайг. – СПб. : Питер, – 2000. – 992 с.

83. Костюк Г. С. Избранные психологические труды / Г. С. Костюк. – Москва: Педагогика, 2008. – 301 с.

84. Кулагина И. Ю. Личность школьника от задержки психологического развития до одаренности: учебное пособие [для студентов и преподавателей] / И. Ю. Кулагина. – Москва : ТЦ «Сфера», 1999. – 192 с.

85. Кулакова Л. М. Фрмування почуття власної гідності у молодших школярів в умовах навчальної діяльності : автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.07 / Л. М. Кулакова; НАПН України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – Київ, 2015. – 22 с.

86. Кустарёв А. С. Социальное время и социальная политика в XXI веке: Специализированная информация / РАН ИНИОН. Центр социальных научно-информационных исследований / А. С. Кустарёв. – Москва: ИНИОН, 2002. – 72 с.

87. Лазурский А. Ф. Альтруизм // Психология личности: Тексты. – Москва: Изд-во МГУ, 1982. – С. 15-21.

88. Лальман Ж. От труда к занятости: двойной поворот проблемы / Ж. Лальман // Журнал социологии и социальной антропологии. – 1999. – Т. 2. – №2. – С. 128-139.

89. Леонтьев А.А. Восприятие текста как психологический процесс / А. А. Леонтьев // Психолінгвістическа і лінгвістическа природа тексту і особенности его восприятия. – Киев : КГУ, 1979. – С. 18–19.

90. Леонтьев А. Н. Проблемы развития психики. – / А. Н. Леонтьев. – Москва : Изд-во МГУ, 1981. – 584 с.

91. Леонтьев Д. А. Психология смысла: природа, строение и динамика смысловой реальности / Д. А. Леонтьев. – Москва : Смысл, 1999. – 487 с.

92. Ливингстоун К. Ролевые игры в обучении иностранным языкам : методический материал / предисл. на рус. яз. и прил. Н.И. Гез / К. Ливингстоун. – Москва : Высш. шк., 1988. – 127 с. (Пер. изд. : Role Play in Language Learning / Carol Livingstone).

93. Лийметс Х. Й. Как воспитывает процесс обучения? / Х. Й. Лийметс – Москва : Знание, 2002. – 98 с.

94. Логвинова М. И. Молодёжные субкультуры: психологические аспекты / М. И Логвинова, Т. И. Логвинова // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2016. – Т. 17. – С. 569–573.

95. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. / Джон Локк. – Москва, 1985. – Т. 1 : Опыт о человеческом разумении. – 582 с.

96. Магун В.С. Смена диапазона /В.С. Магун // Отечественные записки. – 2003. – №3.

97. Майерс Д. Социальная психология / Д. Майерс. 4-е междунар. изд. – СПб. : Прайм-Еврознак, 2004. – 510 с.

98. Максименко С.Д. Генетическая психология : Методологическая рефлексия проблем развития в психологии : [монография] / Сергій Дмитрович Максименко. – М. : „Рефл-бук”, К. : „Ваклер”, 2000. – 320 с

99. Малахов В. А. Этика: Курс лекцій : Навчальний посібник. / В.А. Малахов. – 3-тє вид. – Київ : Либідь, 2001. – 384 с.

100. Маркова А. К. Психология профессионализма / А. К. Маркова. – Москва, 1996. – 192 с.

101. Мейерхольд И.С. Психологические факторы педагогической науки / И. С. Мейерхольд. – Казань: Изд-во Казанского ун-та, 2006. – 151 с.

102. Михальчук Н.О. Психологічна підготовка майбутнього викладача як необхідна умова гуманізації вищої школи / Н.О. Михальчук, О.М. Мазурок // Наука, освіта, суспільство очима молодих: Матеріали II Міжнародної науково-прак. конф. студентів та молодих науковців, 13–14 травня 2009 р., м.Рівне. – Рівне : РДГУ, 2009. – С. 130–131.

103. Михайлова Е. С. Коммуникативный и рефлексивный компоненты и их соотношение в структуре педагогических способностей : дис. канд. психол. наук : 19.00.01 / Е. С. Михайлова. – Ленинград : Слово, 1990. – 238 с.

104. Михальчук Н.О. Науково-організаційні засади підготовки спеціалістів для роботи в психологічній службі / Н.О. Михальчук, Н.О. Хупавцева // Актуальні проблеми практичної психології : Матеріали науково-практ. конференції “Актуальні проблеми практичної психології” в Ін-ті психології, історії та соціології Херсонського державного ун-ту 23–24 квітня 2009 р. – Ч. 2. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2009. – С. 86–93.

105. Молчанова Е. В. Формирование волевого компонента чувства собственного достоинства у учащихся младшего школьного возраста : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Е. В. Молчанова. – Майкоп, 2008. – 26 с.

106. Москаленко В. Соціалізація особистості / В. Москаленко. – Київ: Фенікс, 2013. – 540 с.

107. Муздыбаев К. Переживание времени в период кризисов / К. Муздыбаев. Психологический журнал. – 2000. – Т. 21. – №4. – С. 5-21.

108. Муздыбаев К. Измерение надежды / К. Муздыбаев // Психологический журнал. – 1999. – Т.20. – №4. – С. 26-35.

109. Муздыбаев К. Переживание бедности как социальной неудачи: атрибуция ответственности, стратегии совладания и индикаторы депривации // Социологический журнал. – 2001. – №1. – С. 5-32.

110. Мусатов С.О. Основи психології спілкування: Матеріали до програми «Психологія. 11 клас. Профільний рівень» / С.О. Мусатов // Практична психологія та соціальна робота. – 2012. – № 2. – С. 69–80.

111. Нагорна Г.О. Стратегічні і тактичні підходи до формування професійного мислення у майбутніх вчителів / Г. О. Нагорна // Педагогіка і психологія. – 1996. – № 1. – с. 125-133.

112. Найдёнова Л. А. О рефлексивном аспекте индивидуального и совместного решения творческих задач / Л. А. Найдёнова, М.И. Найдёнов // Человек – творчество – компьютер : тезисы доклада к VIII международному конгрессу по логике, философии и методологии науки. – Ч. 1. – М., 1987. – С. 175–179.

113. Озерникова Т.Г. Принуждение к труду в переходной экономике / Т. Г. Озерникова // Вопросы экономики. – 2003. – № 9. – С. 100-110.

114. Орлов А.Б. Психологічні аспекти педагогічної діяльності. – Київ: Знання, 2004. – 36 с.

115. Павелків В. Р. Аналіз вивчення деформованої соціалізації як мотиву девіантної поведінки в умовах включення особистості до простору субкультури / В. Р. Павелків // Science and Education a New Dimension. Pedagogy and Psychology, III(33), Issue: 66, 2015. – С. 75-79.

116. Павелків В. Р. Зміна рівня вираженості особистісних деструкцій у представників молодіжних субкультур після впровадження превентивно-корекційної роботи / В. Р. Павелків // Психологія: реальність і перспективи : зб. наук. пр. Рівнен. держ. гуманіт. ун-ту. / упоряд.: Р. В. Павелків, Н. В. Корчакова. – Рівне : РДГУ, 2019. – Вип. 12. – С. 176–184.

117. Павелків В. Р. Психогенеза агресивної та деструктивної поведінки в підліткових субкультурах: дис. ...д-ра псих. наук 19.00.07 – педагогічна та вікова психологія / В. Р. Павелків. – Київ – 2019. – 475 с.

118. Павелків Р. В. Формування та розвиток здатності до моральної рефлексії в процесі активного соціально-психологічного навчання молодших школярів / Р. В. Павелків // Психологія : реальність і перспективи : Збірник наукових праць. Випуск 8. // упоряд. Р.В. Павелків; ред. кол. : Р.В. Павелків, В.І. Безлюдна, Н. В. Корчакова. – Рівне : РДГУ, 2017. – С 5-10.

119. Петровский В. А. Личность в психологии: парадигма субъективности / В. А. Петровский. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.

120. Пиаже Ж. Избранные психологические труды. / Ж. Пиаже. – Москва. – : Международная педагогическая академия, 1994. – 690 с.

121. Подольська Є. А. Соціологія: 100 питань – 100 відповідей / Є. А. Подольська Т. В. Подольська. – Київ : Інкос, 2009. – 352 с.

122. Програма «Нова українська школа» у поступі до цінностей: Київ, 2018. – 40 с.

123. Психологический словарь / Под ред. В.В. Давидова, А.В. Запорожца, Б. Ф. Ломова и др. 1-е изд. – Москва : Педагогика, 2003. – 448 с.

124. Рибалка В.В. Проблеми розвитку психологічної культури майбутнього професіонала / В. В. Рибалка // Теорія і практика управління соціальними системами: Щоквартальний науково-практичний журнал. – Харків: НТУ “ХПИ”.– 2002, №2. – С. 74-80.

125. Розмаинский И. В. Динамика общественной идеологии как фактор экономико-институциональных изменений / И. В. Розмаинский // Трансформация экономических институтов в постсоветской России. / Под ред. Р. М. Нуреева. – Москва МОНФ, 2000. – С. 25-31.

126. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн: В 2 т. – Москва: Педагогика, 2009. – Т. 1 – 485 с.

127. Савчин М. В. Психологічні основи розвитку відповідальної поведінки особистості: дис... д-ра психол. наук: 19.00.07 / Інститут педагогіки і психології професійної освіти АПН України / М. В. Савчин. – Київ, 1997. – 410 с.

128. Савченко О. Д. Дидактика початкової школи / О. Д. Савченко. – Київ : Абрис, 2007. – 412 с.

129. Садокова А. В. Влияние индивидуальных характеристик эмоционально-личностной сферы на развитие моральной компетентности: дисс. ... канд. психол. наук: 19.00.13. / А. В. Садокова. – Москва, 2001. – 161 с.

130. Селінджер Дж.Д. Над прірвою у житі / Дж. Д. Селінджер / в укр. пер. О. Логвиненка. – Київ : Молодь, 1984. – 272 с.

131. Семенов И. Н. Проблемы рефлексивной психологии решения творческих задач / И. Н. Семенов.– М.: Педагогика, 2000. – 210 с.

132. Семиченко В.А. Психологічна структура педагогічної діяльності / В. А. Семиченко, В.С. Заслуженюк. – Київ : ВПЦ «Київ. ун-т.», 2000. – 217 с.

133. Селигман М. Как научиться оптимизму / М. Селигман. – Москва, Вече, 1997.

134. Ситникова Е. Н. Сущность субкультурной грамотности подростка / Е. Н. Ситникова <https://www.science-education.ru/pdf/2013/3/366.pdf>

135. Смутьсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту в ранній юності: дис. ... доктора психол. наук : 19.00.07 / Марина Лазарівна Смутьсон. – Київ: Інститут психології імені Г.С.Костюка АПН України, 2002. – 461 с.

136. Соколов М. Субкультурное измерение социальных движений: когнитивный подход / М. Соколов // Молодежные движения и субкультуры Санкт-Петербурга / Под ред. В. В. Костюшева. – СПб.: Норма, 1999. – С. 9–23.

137. Соколов М. К. Как писать этнографию молодежной субкультуры / [Электронный ресурс] / М. К. Соколов – Режим доступа <http://subculture.narod.ru/texts/unpublished/sokolov.htm>

138. Соловцова Е. Е. Механизм психической регуляции нравственных аспектов деятельности младших подростков: дисс. ... канд. психол. наук:19.00.07. / Е. Е. Соловцова. – Москва,1999. – 190 с.

139. Социально-психологическая динамика в условиях экономических изменений / отв. ред.: А. Л. Журавлёв, Е. В. Шорохова. – Москва Изд-во Ин-та психологии РАН, 1998. – 295 с.

140. Сухомлинський В. О. Вибрані твори: у 5 т. / В. О. Сухомлинський – Київ: Радянська школа, 1977. – Т.4. – 640 с.

141. Сэв Л. К. К проблеме развития личности / Л. К. Сэв: Пер. с франц. – Москва : Просвещение, 2009. – 240 с.

142. Татур Ю.Г. Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования / Ю.Г. Татур // Материалы ко второму заседанию методологического семинара. Авторская версия. – Москва: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 17 с.

143. Тедески Дж. Основы социальной власти и социального влияния / Дж.Тедески, М. Неслер // Иностранная психология. – Т. 2. – 1994, №2(4). – С. 20-31.

144. Теплов Б.М. Избранные труды [Текст] : [в 2 т.] / Борис Михайлович Теплов // [ред.-сост. Н.С. Лейтес]. – Т. 1. – Москва : Педагогика, 1985. – 325 с.

145. Тихонова Н. Е. Факторы социальной стратификации в условиях перехода к рыночной экономике / Н. Е. Тихонова. – Москва РОССПЭН, 1999. – 320 с.

146. Ткаченко О. М. Принципи і категорії психології О. М. Ткаченко. – Київ: Вища школа, 1999. – 220 с.

147. Франкл В. Психотерапия на практике / В. Франкл. – 2018. – Электронный ресурс. Режим доступа: https://www.koob.ru/frankl_viktor/psihoterapia_na_praktike.

148. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб. : Питер; Москва: Смысл, 2003. – 860 с.

149. Хижный Э.К. Новая модель занятости и становление глобального рынка труда / Э.К. Хижный // Нестандартные формы занятости в промышленно развитых странах: Пробл.-тематический сб. / ИНИОН РАН. – Москва, 1999. – С. 8-60.

150. Холодная М.А. Психология интеллекта. Парадоксы исследования [Текст] / Марина Александровна Холодная / [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб. : Питер, 2002. – 272 с.

151. Царахова Н. В. Девиации в субкультуре современной российской молодежи / Н. В. Царахова // Вестник Адыгейского государственного университета. – 2015. – Вып. 2 (158). – С. 233–238.

152. Циба В. Т. Соціалізація особистості: виховання характеру / В. Т. Циба // Теоретико-методологічні проблеми генетичної психології: Матер. Міжнар. наук. конф. – Т. 3. – Київ : Міленіум, 2002. – С. 226-230.

153. Чиренко Н. В. Почуття власної гідності : критерії та показники / Н. В. Чиренко // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. – Вып. 12. – Ін.-т проблем виховання. – Київ, 2008. – С. 115-119.

154. Шабанов Л. В. Социально-психологические характеристики молодежных субкультур: социальный протест или вынужденная маргинальность / Л. В. Шабанов. – Томск: Томский гос. ун-т, 2005. – 399 с.

155. Шабанова М. Социология свободы: Трансформирующееся общество / М. Шабанова. – Москва Московский общественный научный фонд, 2000. – 314 с.

156. Шевчук А.В. О будущем труда и будущем без труда / А.В. Шевчук // Экономическая социология. – 2005. – Т.6. – № 3. – С. 11-24.

157. Эльконин Д. Б. Психология развития / Д. Б. Эльконин. – Москва: Издательский центр «Академия», 2001. – 144 с.

158. .Юнг К. Психологические типы / Карл-Густав Юнг / [пер. с нем.]. – Минск : ООО “Попурри”, 1998. – 656 с.

159. Якобсон С. Г. Психологические проблемы этического развития детей. / С. Г. Якобсон. – Москва : Педагогика, 1984. – 143 с.

160. Яцюк Н. О. Психологічний аналіз механізмів моральної саморегуляції / Н. О. Яцюк // Психологія : реальність і перспективи. – 2015. – Вып. 5. – С. 155-162.

161. Aquilanti T.M., Leroux J. An integrated model of outplacement counseling // *Journal of Employment Counseling*. 1999. Vol. 36. № 4. P. 177-192.

162. Aloise-Young P. The development of self-presentation: self-promotion in 6- to 10-year-old children / P. Aloise-Young // *Social cognition*. – 1993. – Vol. 11, № 2. – P. 201-222.

163. Arthur M.B. The boundaryless career: A new perspective for organizational inquiry / M.B. Arthur // *Journal of Organizational Behavior*. – 1994. – Vol. 15. – P. 295-306.

164. Banerjee R. Children's understanding of self-presentational display rules: association with mental-state understanding / R. Banerjee, N. Yuill // *British Journal of Developmental Psychology*. – 1999. – Vol.17, № 2. – P. 111-124.

165. Barclay P. Partner choice creates competitive altruism in humans / P. Barclay, R. Willer // *Proc Biol Sci*. – 2007 Mar 7; 274(1610) P. 749–753.

166. Botto S. V. Sensitivity to the evaluation of others emerges by 24 months // S. V. Botto, P. Rochat // *Developmental Psychology*, 2018. – 54(9), P. 1723–1734.

167. Bryan C. J. “Helping” ver-sus “being a helper”: Invoking the self to increase helping in young children / C. J Bryan, A. Master, G. M. Walton // *Developmental Science*, 2014. – 16 (6). – P. 952-995.

168. Carlston D.E. Associated systems theory : A systematic approach to the cognitive representation of persons and events / D.E. Carlston // [in R.S. Wyer (Ed.) *Advances in Social Cognition*]. – Vol. 7 : *Associated Systems Theory*. – 1994. – Hillsdale, N-Y : Erlbaum – P. 1–78.

169. Crick N. A review and reformulation of Social information-processing mechanisms in children social adjustment / N. Crick, K. Dodge // *Psychological Bulletin*. – 1994. – Vol.115, №1. – P.74-101.

170. Crick N. Children's perceptions of their peer experiences : Attributions, loneliness, social anxiety, and social avoidance / N. Crick, G. Ladd // *Developmental Psychology*,1993. – Vol. 29, №2. – P. 244-254/

171. Dahl A. Domain differences in early social interactions / A. Dahl, J. J. Campos // *Child. Development*. – 2013. – Vol. 84. – P. 817–825.

172. Darity W.Jr. Social psychology, unemployment and macroeconomics / W.Jr. Darity, A.H. Goldsmith // *Journal of Economic Perspectives*. – 1996. –Vol.10. №1. – P. 121-140.

173. Darity W.Jr. Unemployment, social psychology, and unemployment hysteresis / W. Jr. Darity, A. H. Goldsmith // *Journal of Post Keynesian Economics*. – 1993. –Vol.16. – №1. P. 55-73.

174. Dooley D. Personal and aggregate unemployment and psychological symptoms / D.Dooley, R.Catalano , K. Rook // *Journal of Social Issues*. – 1988. Vol.44. – №4. P. 107-123.

175. Eby L.T. Job loss as career growth: Responses to involuntary career transitions / L. T. Eby, K. Buch // *Career Development Quarterly*. – 1995. – Vol.44. – №1.

176. Elder G. H. Economic stress in lives: developmental perspectives / G. H. Elder, A. Caspi // *Journal of Social Issues*. –1988. – Vol.44. –№4. – P. 25-45.

177. Engelmann J.M. Young children care more about their reputations with ingroup members and potential reciprocators / J.M.Engelmann H. Over, E. Herrmann, M. Tomasello // *Developmental Science* 2013. – 16(6): P. 952-958.

178. Engelmann J.M. Chimpanzees trust conspecifics to engage in low Acost reciprocity / J. M. Engelmann, E. Herrmann, M. Tomasello // *Proc Biol Sci*. – 2015 Feb 22;282(1801):20142803. doi: 10.1098/rspb.2014.2803

179. Engelmann J. M. The influence of reputational concerns on children's prosociality / J. M. Engelmann, D. J. Rapp // *Current Opinion in Psychology* – 2018, 20: P. 92–95.

180. English vocabulary. Electronic resource. Access mode : <http://www.multitran.ru>.

181. Feather N.T. Expectancy-value theory and unemployment effects / N. T. Feather // *Journal of Occupational & Organizational psychology*. – 1992. – Vol.65. –№4. – P. 315-340.

182. Feather N.T. The effects of unemployment on work values and motivation / N. T Feather // *Work motivation* / Ed. by U. Kleinbeck, et al. Hillsdale, New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates, Publ., 1990. P. 201-229.

183. Fiske S.T., Taylor S.E. *Social Cognition* [Text] / S.T. Fiske, S.E. Taylor. – New York : McGraw-Hill. – 1991. – 156 p.

184. Fryer D. Psychological of material deprivation: why does unemployment have mental health consequences? / D. Fryer // *Understanding unemployment: new perspectives on active labour market policies* / Ed. by E. McLaughlin. L.: Routledge, 1992. P. 103-125.

185. Gardner H. Multiple intelligences: the theory in practice / Howard Ear Gardner. – N-Y. : Basic Books. – 1993. – 463 p.

186. Gottfredson M. Holland's contributions to vocational psychology: a review and evaluation / M. Gottfredson, L. John // *Journal of Vocational Behavior*. 1999. Vol.55. №1. P. 15-40.

187. Hepach R. Young Children Sympathize Less in Response to Unjustified Emotional Distress / R. Hepach, A. Vaish, M. Tomasello // *Develop. Psychology*. – 2013. – Vol. 49. – No. 6. – P.1132–1138.

188. Hilton J.L. Stereotypes [Text] / J.L. Hilton, W. von Hippel. – *Annu : Rev. Psychol.* – 1996. – Vol. 47. – P. 237–271.

189. Fu G. Young children with a positive reputation to maintain are less likely to cheat // G. Fu, G. D. Heyman, M. Qian, T Guo, K. Lee // *Dev. Sci.* – 2016 Mar;19(2): P. 275-283. doi: 10.1111/desc.12304.

190. Herrmann E. Children engage in competitive altruism / E. Herrmann, J. M. Engelmann, M. Tomasello // *Journal of Experimental Child Psychology*. – 2019. – P. 176–189.

191. Jahoda M. Economic recession and mental health: some conceptual issues / M. Jahoda // *Journal of Social Issues*. 1988. Vol.44. №4. P. 13-23.

192. Jahoda M. Reflections on Mariental and after / M. Jahoda // *Journal of Occupational & Organizational psychology*. – 1992. – Vol.65. – №4. – P. 355-358.

193. Jahoda M. Work, employment, and unemployment: values, theories, and approaches in social research / M. Jahoda // *American Psychologist*. 1981. – Vol. 36. – №2. – P. 184-191.

194. Jones E. E. Toward a general theory of strategic self-presentation / E. E. Jones, T.S. Pittman // *Psychological and Social Psychology Bulletin*. – 1981. – Vol.4, № 1. – P.200-206.

195. Kanfer R. Job search and employment: a personality-motivational analysis and meta-analytic review / R. Kanfer, C.R. Wanberg, T. M. Kantowitz // *Journal of Applied Psychology*. – 2001. – Vol. 86. – №5. – P. 837-855.

196. Kihlstrom J.F. Social Intelligence [Electronic resource] / J. F. Kihlstrom, N. Cantor. – Access mode : http://istsocrates.berkeley.edu/~kihlstrom/social_intelligence.htm
197. Latack J. C. After the ax falls: job loss and career transition / J. C. Latack, J. Doizer // *Academy of Management Review*. – 1986. – Vol.11. – №2. P. 375-392.
198. Leary M., Kowalski R. Impression Management: a literature review and two-component model / M. Leary, R. Kowalski // *Psychological Bulletin*. – 1990. – Vol. 107, № 1. – P.34-47.
199. Leimgruber K. L. Young children are more generous when others are aware of their actions / K. L. Leimgruber, A. Shaw, L.R. Santos, K. R. Olson. // *PLoS One*. 012;7(10):e48292. doi: 10.1371/journal.pone.0048292. Epub 2012 Oct 31.
200. Liszkowski U. Twelve- and 18-month-olds point to provide information for others / U. Liszkowski, M. Carpenter, T. Striano, M. Tomasello // *Journal of Cognition and Develop.* – 2006. – Vol. 7 (2). – P. 173–187.
201. Maslow A. H. Our maligned animal nature. *Jour. of Psychol* / A.H. Maslow – 1949, P. 28, 273–278.
202. Milinski M. Reputation, a universal currency for human social interactions / M. Milinski // *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci*. – 2016 Feb 5; P. 371(1687): 20150100. doi: 10.1098/rstb.2015.0100.
203. Nichols S. The role of social understanding and empathic disposition in young children’s responsiveness to distress in parents and peers / S. R. Nichols, M. Svetlova, C. A. Brownell // *Cognition, Brain, & Behavior*. – 2009. – Vol. 4. – P. 449–478.
204. Over H. The influence of group membership on young children’s prosocial behaviour / H. Over // *Current Opinion in Psychology*. – P. 17-20.
205. Osipow S. H. Career issues through the life span / S. H. Osipow // *Psychology and work: Productivity, Change, and Employment*. Washington: APA, 1989. P. 141-168.
206. Rapp D. J. Young Children’s Reputational Strategies in a Peer / D. J. Rapp // *Group Context* 2019 – Vol. 55, No. 2, 329–336.
207. Rogers C.R. Freedom to learn for the 80’s / C. R. Rogers. – N.-Y. : Columbus, 1983. – 122 p.

208. Salinger J.D. *The Catcher in the Rye* / J.D. Salinger. – OCR & Spellcheck : Aerius, 2003. – 91 p.

209. Schlenker B. *Self-identification: toward an integration of the private and public self / Public self and private self* / R. Baumeister (Ed.). – New York: Springer-Verlag, 1986. – P. 21-62.

210. Selman R., Lavin D. Brion-Meisels S. “Troubled children’s use of self-reflection” // *Social-cognitive development in Context/Serafica F.(Ed).* – Methuen, London, 1982. – P.52-68.

211. Silver I. *Pint-sized public relations: Developing reputation management* / I. Silver, A. Shaw // *Trends in Cognitive Science.* – 2018. – 22. – P. 277-279.

212. Svetlova M. *Toddlers' Prosocial Behavior: From Instrumental to Empathic to Altruistic Helping* / M. Svetlova, S. Nichols, C. Brownell // *Child. Develop.* – 2010. – Vol. 81 (6). – P. 1814–1827.

213. Super D. E. *Developmental career assessment and counseling: The C-DAC model* / D.E Super, W.L. Osborne, D.J.Walsh, S. D. Brown, S.G. Niles // *Journal of Counseling & Development.* –1992. –Vol.71. – №1. –P. 74-80.

214. Sternberg R.J. *Social intelligence and decoding skills in nonverbal communication* / R.J. Sternberg, H.G. Smith // *Social Cognition.* – 1985. – № 3. – P. 168–192.

215. *The psychological and social consequences of unemployment. Report prepared by the study group of the 1984/1985 coordinated research programme.* Strasbourg, 1987.

216. Vonnegut K. *Slaughterhouse-Five or The Children’s Crusade: A Duty-Dance with Death* / K.Vonnegut. – N.-Y : Novels, 2006. – 78 p.

217. Wanberg C.R., Watt J.D., Rumsey D.J. *Individuals without job: an empirical study of job-seeking behavior and reemployment* / C.R Wanberg, J.D.Watt, D.J.Rumsey // *Journal of Applied Psychology.* 1996. Vol.81. №1. P. 76-87

218. Warr P. *Work, unemployment, and mental health* / P. Warr Oxford: Oxford university press, 1987. 361 p.

219. Warneken F. *Extrinsic Rewards Undermine Altruistic Tendencies in 20–Month–Olds* / F. Warneken, M. Tomasello // *Develop. Psychology.* – 2008. – Vol. 44, No. 6. – P. 1785–1788.

220. Warneken F. Parental Presence and Encouragement Do Not Influence Helping in Young Children / F. Warneken, M. Tomasello // *Infancy*, 2013. – Vol. 18 (3). – P. 345–368.

221. Watling D. Children's differentiation between ingratiation and self-promotion / D. Watling, R. Banerjee : DOI:10.1111/j.1467-9507.2007.00406.x

222. Weiner B. An attributional theory of achievement motivation and emotion / B. Weiner // *Psychological Review*. – 1985. –Vol.92. – №4. – P. 548-573.

Наукове видання

ОСОБИСТІТЬ У КОНТЕКСТІ МОРАЛЬНОГО ТА ПРОФЕСІЙНОГО ЗРОСТАННЯ

МОНОГРАФІЯ

Друкується в авторській редакції

Підписано до друку 10.12.2018. Формат 60x84 1/16.
Друк лазерний. Папір офсетний. Гарнітура Times New Roman.
Умовн. друк. арк. 12 Тираж 300 прим.

ТОВ «Центр учбової літератури»
вул. Лаврська, 20 м. Київ

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 2458 від 30.03.2006 р.